

Prof. dr hab. Rościsław Żerelik

Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Rainera Sachsa: *Leksykon artystów plastyków i twórców rzemiosła artystycznego Śląska*, t. 1: powiat zielonogórski (część śląska), Wrocław 2018, ss. 63, t. 2: *Miasto Zielona Góra*, Wrocław 2021, ss. 431.

W historiografii śląskiej pokrywającej coraz więcej pól badawczych badania dotyczące historii sztuki zawsze cieszyły się popularnością, ale odnosiły się one przeważnie do tzw. sztuki wysokiej. Tymczasem przeciętny Ślązak stykał się w swoim codziennym życiu najczęściej z wyrobami rzemieślników miejskich i wiejskich, czasami wytworami rzemiosła artystycznego, a prawie wcale z dziełami artystów (nazywanych w *Leksykonie* artystami plastykami) zastrzeżonymi dla warst najwyszych, szlachty i patrycjatu miejskiego. I to te ostatnie głównie znalazły zainteresowanie wśród historyków sztuki. Problem ten i znaczenie rzemieślników produkujących wytwory artystyczne dostrzegł u progu swojej działalności naukowej Rainer Sachs i podjął się opracowanie monumentalnego dzieła jakim miał być *Leksykon artystów plastyków i twórców rzemiosła artystycznego Śląska*, wydawany w języku polskim i niemieckim. Inspiracji do podjęcia się tak wielkiego dzieła, które zajęło mu całe dotychczasowe życie, nie znamy, ale może był nim autorski udział w pierwszym tomie wydawnictwa *Allgemeines Künstlerlexikon*, opublikowanego w Jego rodzinnym Lipsku w 1983 r. Dalsze Jego studia dotyczące osiągnięć niemieckiej i polskiej historiografii odnoszącej się do badania środowiska artystycznego i rzemiosła luksusowego Śląska wykazały znaczące luki zarówno w rozpoznaniu źródeł służących poznaniu biografii i dzieł twórców, jak i zbyt niskie zaufanie do badań sprzed 1945 r., czasami uznawanych za wzorcowe.

Mgr Rainer Sachs ukończył studia historyczne w Uniwersytecie Wrocławskim. Studiował także historię sztuki i archeologię. Był więc do prowadzenia tak wielkiego projektu doskonale przygotowany. W Jego dotychczasowym dorobku dostrzegamy różnorodne prace wskazujące na interdyscyplinarny charakter prowadzonych przez niego badań. I chociaż problemowo odnoszą się do zainteresowań związanych z kierunkami odbytych studiów, to już chronologicznie obejmują okres od wczesnego średniowiecza do 1945 roku, zaś terytorialnie daleko wychodzą poza obszar Śląska. Tytułem przykładu można wskazać jego ustalenia odnoszące się do pochodzenia tzw. drugiego skarbu średzkiego z powszechnie rozpoznawaną koroną, krzyża z diademów ze skarbcza katedry krakowskiej na Wawelu czy ostatnie studium dotyczące fałszerstwa tzw. skarbu duńskiego z Gotlandii. W Jego dorobku odnajdujemy też

ważne prace dotyczące historii społeczno-politycznej okresu nowożytnego. Możemy tu wskazać współautorską książkę dotyczącą powstania czeladników wrocławskich w 1793 roku i rewizji funkcjonujących w polskiej historiografii jego przyczyn ze społecznych na obyczajowe¹.

Cały szereg Jego mniejszych lub większych prac dotyczy twórców i wytworów rzemiosła artystycznego, a wśród nich rusznikarzy, zegarmistrzów, wytwórców kart do gry, wyrobów ze skóry, szkła i ceramiki, figurek cynowych, zegarmistrzów, i szeregu innych. Na uwagę zasługuje opracowanie dotyczące śląskich papierników, w którym znakomicie wskazują na możliwości badań prozopograficznych śląskich rzemieślników².

Zanim przejdę do omawiania prac będących podstawą oceny o nadanie stopnia doktora warto przedstawić dotychczasowy Jego dorobek w tym zakresie. Pierwsze prace słownikowe w opracowaniu mgra Rainera Sachsa ukazały się w 2001 r. Pierwszą z nich był monumentalny *Lexicon der bildenden Künstler und Kunsthandwerker Schlesiens bis 1945* (Bd. 1: A-B, Breslau 2001, ss. 696). Leksykon zawierający bardzo ważne ustalenia badawcze odnoszące się do twórców noszących nazwiska na litery A-B i w zasadzie wykorzystywany przez wszystkich historyków zajmujących się śląską sztuką przed 1945 r. ze względów pozamerytorycznych nie znalazł uznania wśród czytelników. Stąd też wydany przez niego w tym samym roku inny katalog obejmujący obszar tzw. Ziemi Ślęzańskiej i twórców do czasów współczesnych okazał się lepszym rozwiązaniem problemu publikacji dalszych tomów *Leksykonu*³. Po blisko 10 latach zaczęły się ukazywać już w ramach serii wydawniczej *Leksykon Artystów Śląska* i niemieckiej *Künstlerlexikon Schlesien* tomy poświęcone powiatom: wrocławskiego (2010), lubińskiego (2013), zielonogórskiego (2018), zgorzeleckiego (2019) i lubańskiego (2020), żagańskiego (2021), miasta Zielonej Góry i żarskiego (2022). Większość z nich została wydana także w języku niemieckim. Ze względu na fakt, że każdy z nich obejmuje także okres po 1945 r., a więc polskich artystów i twórców rzemiosła artystycznego Rainer Sachs zorganizował zespół badawczy prowadzący kwerendy w źródłach powojennych i opracowujących poszczególne biografie.

¹ [Arno Herzig](#), [Rainer Sachs](#), *Der Breslauer Gesellenaufstand von 1793: die Aufzeichnungen des Schneidermeisters Johann Gottlieb Klose : Darstellung und Dokumentation* (Göttinger Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 12), Göttingen 1987.

² Dorota Błaszczuk, Rainer Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa”, t. I–IV, 2007-2010.

³ Rainer Sachs, Teresa Sokół: *Leksykon artystów plastyków i twórców rzemiosła artystycznego Śląska, Ziemia Ślęzańska* (Lexikon der bildenden Künstler und Kunsthandwerker Schlesiens, Zobtener Land). Muzeum Ślęzańskie w Sobótce, Polsko-Niemiecki Ośrodek Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Śląska Stowarzyszenia Historyków Sztuki, 2001.

Autorski projekt, którego pomysłodawcą oraz głównym realizatorem jest Rainer Sachs obejmuje cały Śląsk, a materiały dotyczące biografów artystów mają zostać opublikowane w 72 tomach, obejmujących wszystkie powiaty śląskie i łżyckie w części polskiej, a także 19 miast. Oczywiście jest, że tomy poświęcone wielkim miastom będą musiały być podzielone na kilka części.

Wszystkie dotychczas opublikowane tomy, które zostały wydane w ramach projektu finansowanego przez NPRH kierowanego przez prof. Przemysława Wiszewskiego zostały opracowane według jednolitego schematu, a ich rozmiary zależały od liczby rozpoznanych artystów plastyków oraz twórców rzemiosła artystycznego. Stąd też tom dotyczący Zielonej Góry jest siedmiokrotnie większy od opracowania powiatu zielonogórskiego.

W idealnym założeniu R. Sachs zamierzał przeanalizować wszystkie źródła pisane odnoszące się do twórców i inwentaryzacja ich dzieł. W praktyce jest to niemożliwe ze względu na obszerność zachowanego przedwojennego materiału źródłowego, a także rozproszeniu dzieł i wyrobów artystycznych po całym świecie. Trzeba podkreślić, że znacząca liczba źródeł przydatnych do tych badań zaginęła podczas ostatniej wojny. Tytułem przykładu należy wskazać ewangelickie księgi metrykalne, z których zachowało się zaledwie ok. 10% z przechowywanych przed wojną w archiwum ewangelickim. I tak spośród 20 000 jednostek archiwalnych R. Sachs przejrzał ok. 2000 kościelnych ksiąg metrykalnych i urzędów stanu cywilnego.

W swojej strategii prowadzenia kwerendy R. Sachs celowo zrezygnował w wyszukiwaniu materiałów źródłowych preferencji społecznych, terytorialnych i czasowych, czego wynikiem jest to, że dla żadnego obszaru nie przebadano całości dostępnych źródeł. Odrzucenie tej metody dało wprawdzie jakąś reprezentatywność dla całego obszaru Śląska, ale nigdy pewność w reprezentowaniu poszczególnych rzemiosł artystycznych, również na szczeblu społecznym. Sądzę, że całościowe (lub bliskie temu) zbadanie wybranych trzech powiatów z Dolnego, Środkowego i Górnego Śląska byłoby punktem odniesienia do wyników poszukiwań w pozostałych powiatach. Podobnie badanie ksiąg wiejskich oczywiście przynosiło nieznaną nam informacje o twórcach, ale nie mamy takiej pewności, że księgi miejskie zostały pod tym kątem wystarczająco dobrze przejrane. Przecież sam Doktorant niejednokrotnie wykazywał, że badania przedwojenne w księgach miejskich wykazują wiele luk i pominięć, chociażby w pracach o złotnikach wrocławskich Hinzego. Próba przebadania stosownej liczby akt w odniesieniu do liczby ludności danego powiatu, aczkolwiek w jakis sposób miarodajne, nie jest możliwa ze względu na fakt nierównomiernego udostępniania źródeł w internecie. W przypadku artystów współczesnych

poszukiwania prowadzono w rozmaitego typu publikacjach, a także pozyskiwano w prowadzonych wywiadach.

We wstępie do serii wydawniczej R. Sachs określa zakres terytorialny *Leksykonu*, zasady włączania poszczególnych artystów do publikacji (m. in. zamieszkanie, wyraźnie określoną profesję), budowę poszczególnych biogramów z okresu przedwojennego i współczesnego, zasady pisowni imion i nazwisk.

We wstępie do tomu 2 (Zielona Góra) autorzy tomu przedstawili problemy demograficzne Zielonej Góry, rozwój poszczególnych rzemiosł (przedstawiony także na kolorowym diagramie) i cechów, pochodzenie terytorialne wskazanych w leksykonie osób (również przedstawiony także na kolorowym diagramie) oraz działalność artystów plastyków i twórców rzemiosła artystycznego po 1945 r. Niestety nie odnalazłem w tekście informacji o liczbie artystów w tomie. Poszczególne biogramy mogły zostać także ponumerowane. Według moich własnych szacunków na podstawie indeksu sądzę, że w indeksie zamieszczono biogramy ok. 1000 osób.

Tytułowe *Leksykony* uzupełniają: niezbędny wykaz skrótów, spis źródeł zamieszczony poza bibliografią, obszerna bibliografia (czyli opracowania) ze skrótami publikacji zamieszczonych w biogramach, indeks artystów plastyków i twórców rzemiosł artystycznych wg rzemiosł, indeks ważniejszych osób (osobistości), indeks nazw geograficznych, bardzo przydatny indeks rzeczowy.

Leksykony opublikowane przez mgra Rainera Sachsa mają ważne znaczenie zarówno ogólnośląskie, jak i regionalne. Po pierwsze są przewodnikiem do dalszych badań nad poszczególnymi osobami, a także lokalnymi i ogólnośląskimi środowiskami rzemieślniczymi wytwarzającymi przedmioty artystyczne. Po drugie już na wstępnym etapie rozpoznania źródeł i budowy biogramów pozwolą badaczom dojrzeć rolę poszczególnych ośrodków w rozwoju danych rzemiosł artystycznych na Śląsku, a całego Śląska w odniesieniu do innych regionów Polski, Niemiec i Czech. Następnie rolę i wagę poszczególnych rzemiosł w rozwoju gospodarczym Śląska na przestrzeni dziejów. Ujawniają wiele nowych osób, dotychczas nieznaną literaturze przedmiotu. To tylko niektóre z zalet *Leksykonu*.

Opiniowane dwa tomy są tylko częścią wielkiego dzieła, którego inspiratorem oraz wykonawcą części do 1945 r. obejmującej niezwykle obszerną, prowadzoną od 40 lat (pomimo własnych zamierzonych ograniczeń) kwerendę, komasację danych, opracowywanie biogramów, kompletowanie zespołów badawczych oraz nadzór nad publikacją, jest mgr Rainer Sachs.

Nie mam żadnych wątpliwości, że przedstawione do oceny dwa tomy *Leksykonu artystów śląskich* mgra Rainera Sachsa spełniają warunki stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie ich do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/-/ Rościsław Żerelik